

*Božo Repe, Kornelija Ajlec**

Okupacijske meje 1941–1945 skozi diplomatske arhive, življenje ljudi in ostanke na terenu**

O projektu

Okupacijske meje med drugo svetovno vojno na Slovenskem so bile kljub obsežni literaturi o tem obdobju (skoraj 13.000 bibliografskih enot) le deloma obdelane. Zgodovinarji so se doslej še največ ukvarjali z diplomatskimi odločitvami, v določenih segmentih pa tudi s pogajanjmi na terenu. V Sloveniji se je z vprašanji okupacijskih meja največ ukvarjal dr. Tone Ferenc,¹ v času Jugoslavije pa več zgodovinarjev, med katerimi je prvo knjigo, ki je še vedno temeljno delo, napisal Ferdo Čulinović.² Kot je hitro razvidno iz navedenih virov v tem in drugih člankih v zborniku, večji del virov hrani beograjski Vojni arhiv, ki ima v lasti precej dragocenih mikrofilmskih posnetkov zlasti iz nemških arhivov. Glavni arhivi za diplomatski del problematike so sicer v državnih arhivih tedanjih držav okupatorok, pri čemer je treba opozoriti, da so bili v nemškem primeru po ponovni združitvi Nemčije, arhivi preneseni iz Bonna v Berlin. Selitev pa ne predstavlja večjega problema, saj je raziskava pokazala, da je sledljivost dokumentov mogoča. Nekaj gradiva hranijo seveda tudi slovenski arhivi.

* Dr. Božo Repe, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bozo.repe@ff.uni-lj.si; dr. Kornelija Ajlec, docentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si.

** Prispavek je nastal v okviru nacionalnega raziskovalnega projekta »Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva« (J6-8248), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Prispeva tudi k nacionalnemu raziskovalnemu programu *Slovenska zgodovina* (P6-0235), ki ga prav tako financira ARRS.

1 Med drugim: Ferenc, *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945*; Ferenc, *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*; Ferenc, *Aneksionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje*; Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*; Ferenc, *Nacistična politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*; Ferenc, *Le système d'occupation des Nazis en Slovénie*; itd.

2 Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*.

Raziskava *Napravite mi to deželo nemško ... italijansko ... madžarsko ... hrvaško! Vloga okupacijskih meja v raznarodovalni politiki in življenju slovenskega prebivalstva*, ki jo sicer popularno imenujemo kar *Okupacijske meje*,³ se je problematike lotila celovito z več vidikov. Strukturno je bila raziskava zasnovana v več fazah, tako kot vsebina pričujočega članka.

Prva faza je bila razdeljena na: 1.) pregled grobe razdelitve slovenskega ozemlja na najvišji diplomatski ravni in z njimi povezane mednarodne pogodbe, ki temeljijo na principu debelacije Jugoslavije; 2.) proučitvi vojaškega zavzetja ozemlja in markiranja okupacijskega prostora na terenu, kjer je občasno prihajalo do konfliktov med okupatorji, ki so bili sicer zavezniki; 3.) študiji konkretnega določanja meja na podlagi mejnih komisij; 4.) pregledu načinov utrjevanja meja. Takšen postopek raziskave nam je omogočil zaznavanje nekaterih skupnih značilnosti, pa tudi razlik med posameznimi mejami in posamičnimi okupacijskimi mejnimi režimi.

Drugi del raziskave se je izvajal na terenu. V kombinaciji zgodovinarsko-geografskega dela je pripeljal do natančnega izračuna dolžine vseh meja (640 kilometrov) in označitve njihovega poteka.⁴ To je geografski del raziskovalne skupine z *Geografskega inštituta Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti* (GIAM ZRC SAZU)⁵ storil tako, da je arhivske geografske karte o razmejitvah (diplomske, vojaške in druge) prenesel v današnji Globalni sistem pozicioniranja (GPS). Tako geografski kot zgodovinarski del raziskovalne skupine⁶ je tem mejam sledi po terenu, kjer kjer je zaznamoval in evidentiral njene ostanke. Geografi so tudi izdelali natančne zemljevide vseh okupacijskih meja, ki jih uporabljamo na razstavah in publikacijah.

Tretji del je bil namenjen sistematičnemu zbiranju spominov,⁷ njihovi obdelavi, prirejanju za objavo in analizi. Večinoma gre za zadnjo še živo vojno generacijo, ki je meje

3 Tak je tudi naslov strani na Facebook portalu, ki jo uporabljamo za diseminacijo raziskovalnih postopkov in rezultatov, na kateri so dostopna vsa doslej zbrana pričevanja in druga gradiva: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020)

4 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 188.

5 Člani raziskovalne skupine v GIAM ZRC SAZU so: dr. Matija Zorn, dr. Mateja Breg Valjavec, dr. Rok Ciglič, dr. Mateja Ferk, dr. Primož Gašperič, dr. Matjaž Geršič, dr. Mauro Hrvatini, dr. Drago Kladnik in Manca Volk Bahun in Jure Tičar, mladi raziskovalec.

6 Zgodovinarski del raziskovalne skupine sestavljajo raziskovalci s Filozofske in Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani ter Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, in sicer: dr. Božo Repe, dr. Kornelija Ajlec, dr. Bojan Balkovec, dr. Jožef Božidar Flajšman, dr. Aleš Gabrič, dr. Bojan Godeša, dr. Darja Kerec, dr. Peter Mikša in Maja Vehar, mlada raziskovalka. Kot zunanji sodelavec je ekipo dopolnil sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja, dr. Attila Kovács. Pri projektu so sodelovali tudi študenti Oddelka za zgodovino, kot denimo seminaristi v okviru svojih letnih obveznosti v študijskih letih 2017/18 in 2018/19, nekateri pa bolj poglobljeno v okviru študentskega dela. Med njimi so Matevž Šlabnik, Blaž Štangelj in Daniel Siter, ki so bili tudi soavtorji posamezne lokalne razstave; Marko Berkovič, Domen Kaučič, Lea Knez, Tjaša Konovšek, Jernej Komac, Tadej Madjar in Maruša Nartnik, ki so opravili nekatere intervjuje na terenu, ter Ivan Smiljanič, ki je opravil nekatere arhivske raziskave.

7 Od junija 2017 do februarja 2020 je bilo posnetih 184 intervjujev v dolžini med pol in treh ur. Na projektni Facebook strani pa je bilo objavljenih v istem časovnem obdobju 260 odlomkov iz teh intervjujev. Intervjuji so dosegljivi na Youtube listi videov *Zgodovina.si*: https://www.youtube.com/playlist?list=PLRtNtrQJTHOwr9R_8Rgi1KXtJ01T7nB0o (dostop: februar 2020).

doživljala v otroštvu. V mnogih primerih je šlo za zadnjo možnost beleženja spominov, saj so nekateri intervjuvanci do zdaj žal že preminili.

Skozi takšno strukturo se je doslej izrisala vsaj groba zgodovinska slika o tem, kaj so okupacijske meje pomenile za usodo Slovencev tako na nacionalni ravni kot na ravni obmejnih okolij in posameznikov. Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev, spremenjena demografska in nacionalna struktura na ozemlju Slovenije⁸ in druga ravnanja okupatorjev pridejo ob obravnavi okupacijskih meja še posebej do izraza. Na zemljevidu nove, nacistične Evrope, v kateri je nemški rajh segal od Severnega rta na Norveškem do zadnjega grškega otoka, od Moskve do Kanalskih otokov, za Slovence ni bilo prostora. Rezultati raziskave nam brez obremenjevanja s tako ali drugačno ideologijo, ki je sicer značilna za obravnavo druge svetovne vojne, dajo realen pogled na to, kako velikanski napor in kakšna energija sta bila potrebna, da so Slovenci preživeli in se uprli.

Raziskava, ki sledi konceptu t. i. *javne zgodovine oz. public history*,⁹ prinaša drugačno podobo zgodovinske naracije, kot smo je bili v tem kontekstu in pri tej temi vajeni doslej. Osredotoča se na pogled zgodovine od *spodaj navzgor oz. bottom-up history*, na zgodovino posameznikov, katerih življenje so krojile odločitve velikih akterjev in ki so v že sicer razčlovečenem času vojne – ob pogoju, da jih niso izselili – morali živeti še ob bodisi novonastalih bodisi na novo utrjenih mejah, ki so jih začrtali okupatorji; in poskusili preživeti s skrivnim prehajanjem meja, obdelovanjem svojih polj na drugi strani meja, s tihotapljenjem, iskanjem *modus vivendi* z okupatorji in njihovimi sodelavci na eni in partizani na drugi strani.

Življenje ob okupacijskih mejah je prineslo na stotine tragičnih in komičnih zgodb, na videz drobnih, a tudi zelo zavrženih in izjemno pogumnih dejanj, ki jih je sposoben človek. Vsaj delček tega smo s projektom iztrgali pozabi.

Okupacija Jugoslavije in diplomatska določitev meja

Hitler je še pred začetkom vojne skušal balkanske države čim bolj povezati z Nemčijo. Najslabše jo je pri tem odnesla Romunija: naftni pakt iz leta 1940 ji je nalagal, da je Nemčiji prodajala nafto po nizkih, vnaprej določenih cenah, Sovjetski zvezi je morala vrniti Besarabijo in severno Bukovino, Madžarski del Transilvanije, Bolgariji pa Dobružo. Nemške čete so nadzorovale vse romunske strateške objekte, nemški inštruktorji so vodili romunsko vojsko. Od novembra 1940 je Romunija sodelovala v trojnem paktu.¹⁰

8 Denimo kot posledica popolnega izгона slovenskega prebivalstva z območja severne Dolenjske, Posavja in Obsočja ob meji s Hrvaško ter deloma ob italijansko-nemški meji, čemur je sledila naselitev nemškega prebivalstva v pasu, ki je obsegal skupaj 100 kilometrov po dolžini in 25 kilometrov po širini.

9 Delo z ljudmi na terenu, sprotno objavljane raziskovalnih rezultatov, interakcija z lokalnimi okolji (gozdarske službe, lokalna društva in zainteresirani posamezniki), vključevanje študentov zgodovine itd.

10 Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, 8–27.

Madžarska je zaradi povezovanja z Nemčijo pridobila ozemlja tudi na račun Slovaške in je leta 1940 prav tako pristopila k trojnemu paktu.¹¹ Bolgarija je bila Nemčiji gospodarsko povsem podrejena. Takoj po njenem pristopu k paktu (1. marca 1941) je v državo prišlo veliko nemškega vojaštva.¹²

Za Hitlerja Kraljevina Jugoslavija sprva ni bila v ožjem okviru vojnih ciljev, zato je najprej tudi ni želel napasti. Po drugi strani pa je bila jugoslovanska politika v času povečevanja napetosti pred izbruhom vojne zmedena in protislovna. Bila je posledica tako notranje politike kot dejstva, da je država tik pred napadom sil osi ostala brez zaveznikov oz. ji je preostala zgolj moralna podpora zahodnih držav. Zaradi te neodločne politike se je Jugoslavija sicer skoraj dve leti izogibala aktivnemu vpletanju v konflikte po Evropi. Brez podpore velesil in ob velikih pritiskih nacistične Nemčije je Jugoslavija najprej razglasila nevtralno politiko. Pritiski Nemčije pa so se kmalu povečali, saj je Hitler že v začetku marca 1941 prepričeval jugoslovanskega regenta, kneza Pavla, o nujnosti pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu. Zaupal mu je celo, da bo v kratkem napadel Sovjetsko zvezo,¹³ in s tem nakazal Jugoslaviji, zakaj bi morala kraljevina pristopiti k paktu. Jugoslavija pa je vztrajala v omahljivi politiki, saj se je zaradi naslanjanja na fašistične države pred vojno, pa tudi zaradi vedno večjega padanja mezd in nove gospodarske ter politične krize, ki jo je povzročil začetek vojne v Evropi, v letih 1939/40 soočala z izbruhom stavkovnega vala. Vlada je z ostrimi ukrepi stavke dušila, prepovedala je dejavnosti levih sindikatov in sprejela sklep o ustanovitvi koncentracijskega taborišča v Bileći v današnji Bosni in Hercegovini. Proti demonstrantom v Beogradu so 14. decembra 1940 celo uporabili strelno orožje. Istočasno pa je vlada sprejemala krizne odloke o stanarinah, rezervah hrane, rekviziciji, maksimiranju cen živil, v začetku leta 1941 pa je celo vpeljala karte za moko in kruh. Vseeno pa oblasti že spomladi 1941 niso mogle več obvladovati razmer. Ko se je razvedelo za podpis pristopa k trojnemu paktu 25. marca 1941, so izbruhnile velike demonstracije. Z vojaškim pučem, ki ga je ob pomoči britanske obveščevalne službe izvedla skupina oficirjev pod vodstvom letalskih generalov Borivoja Mirkovića in Dušana Simovića, so kralja Petra II. razglasili za polnoletnega, ukinili kraljevo namestništvo, a so hkrati potrdili pristop k trojnemu paktu.¹⁴

Nova vlada, ki so jo sestavljali predstavniki Jugoslovanske muslimanske organizacije, Slovenske ljudske stranke in Srbskega kulturnega kluba,¹⁵ je javno zagotavljala, da je pakt ostajal v veljavi. A hkrati se je tajno pogajala z Veliko Britanijo za odstop od pakta. Zaradi razcepljenosti, zmede in konfliktov med različnimi frakcijami znotraj

11 Cornelius, *Hungary in World War II*, 91–93, 137–138.

12 Miller, *Bulgaria during the Second World War*, 37, 45–46.

13 Kitchen, *British Policy Towards the Soviet Union*, 48.

14 Repe, *S puško in knjigo*, 9–10.

15 Srbski kulturni klub je bila politična organizacija, ki je nastala leta 1937. Prizadevala si je za oblikovanje Velike Srbije v okviru federativno urejene monarhije.

nove vlade,¹⁶ ta posledično ni bila zmožna zagotoviti soglasja tako glede notranje kot zunanje politike. V tedanjih mednarodnih okoliščinah, ko je nemška vojska že osvojila večino Evrope, ko se je Velika Britanija bojevala za obstoj in ko je imela Sovjetska zveza z Nemčijo sklenjen sporazum o nenapadanju, tudi ni bilo več nobenega manevrskega prostora za novo vlado. V strahu pred Nemčijo si ta celo ni upala izvesti splošne mobilizacije. To politično agonijo je prekinila šele vojna. Hitler, razjarjen zaradi jugoslovanske nezanesljivosti, se je namreč odločil, da jo skupaj z zavezniki napade.¹⁷ Z ozemeljskimi obljubami je brez težav prepričal jugoslovanske in grške sosesde, naj sodelujejo v napadu na obe državi. Zbranim je ponudil sorazmerno lahko delo, saj je bila oborožitev jugoslovanske vojske zastarela, posledično pa tudi ni mogla nuditi večjega odpora.¹⁸ Ozemlje je bilo klasično razdeljeno na vojno in zaledno, vojaška doktrina je temeljila na izkušnjah iz balkanskih in prve svetovne vojne, to je na frontnem načinu bojevanja. Mobilizacije ni bila sposobna izvesti prej kot v enem tednu in vojski je uspelo mobilizirati le slabo polovico od 1.200.000 vojaških obveznikov. Generalštab je načrtoval obrambo vse tri tisoč kilometrov dolge meje, na kateri so v letih pred vojno zgradili šibke utrdbe. Jugoslovanska vojska naj bi se nato postopoma umikala na jug in tam skupaj z zavezniki vzpostavila novo »solunsko« fronto, kar pa so gibljive enote napadalcev z lahkoto preprečile.¹⁹

Napad na Jugoslavijo se je začel v zgodnjih jutranjih urah 6. aprila 1941. Najprej je nemško letalstvo opremljeno z natančnimi informacijami, ki so jim jih priskrbeli obveščevalci iz vrst folksdojčarjev, ustašev in drugih petokolonašev, napadlo letališča in druge pomembne vojaške objekte, nato pa tudi mesta. Posebej znan je surov napad na Beograd. Nemške motorizirane enote in pehota so sledile s prodorom iz Avstrije in Bolgarije. Kralj in vlada sta zapustila državo, 17. aprila pa so predstavniki vrhovnega poveljstva jugoslovanske vojske podpisali brezpogojno kapitulacijo. Večina jugoslovanske vojske je bila zajeta, medtem pa je bila država že razkosana.²⁰ Slovenija je bila razkosana že v šestih dneh. Nemška vojska je prodrla s severa in nato prek slovenskega ozemlja prodirala naprej proti hrvaškim Varaždinu, Zagrebu in Karlovcu. Ko so Nemci uspešno zaključili svoj pohod do Zagreba in Karlovca ter zahodni del Jugoslavije že uspešno odrezali od njenega središča, so 11. aprila iz priključenih ozemelj izza rapalske meje²¹ začele prodirati italijanske čete v

16 Med drugim so konflikti izvirali iz dejstva, da je bila v novi vladi skoraj polovica ministrov prejšnje, strmoglavljene vlade.

17 *Prav tam*, 10.

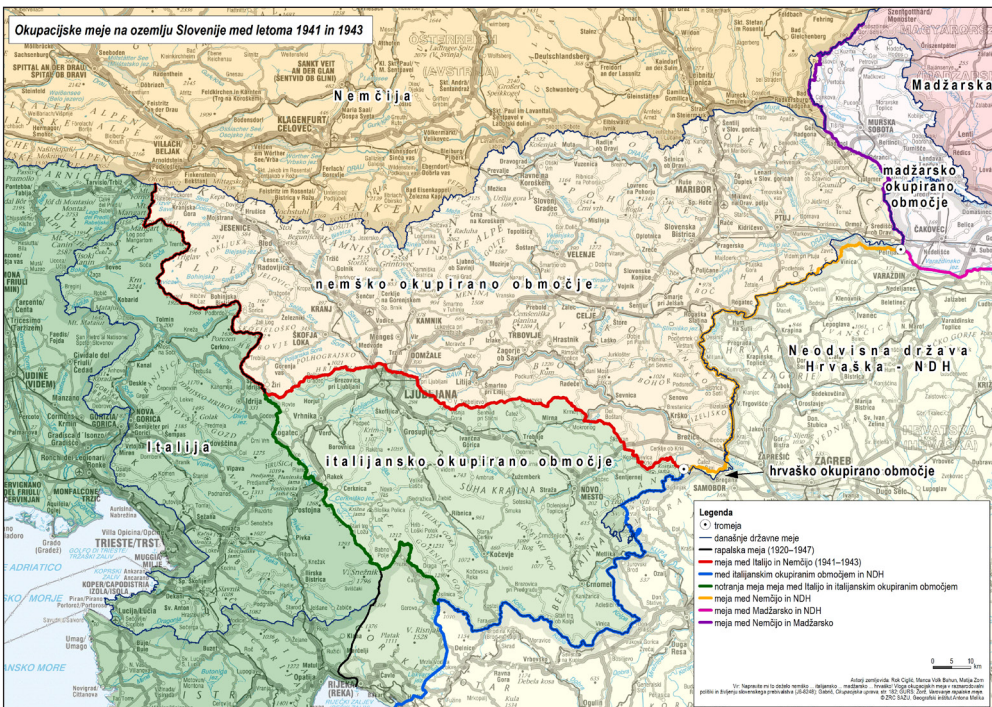
18 Jugoslovanska kraljeva vojska je imela na predvečer druge svetovne vojne na razpolago streliva za 75 dni bojevanja pehote, za 100 dni bojevanja topništva in za največ teden dni protiletalske obrambe. Skupaj je imela 110 tankov med katerimi jih je bilo 60 še iz časa prve svetovne vojne, 50 pa jih je bilo najmodernejših, kupljenih leto poprej. To je pomenilo, da so bile tankovske posadke še neizkušene in slabo izurjene. Letalstvo je štel 459 letal vseh tipov, mornarica pa je imela le 32 bojnih plovil na morju in še štiri na Donavi. Več v: *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, IV, 250–252; Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, 162–168.

19 Terzić, *Slom kraljevine Jugoslavije*, 250–252.

20 Repe, *S puško in knjigo*, 12.

21 Več o Rapalski meji v: Ajlec, Zorn & Mikša, *Zapadna jugoslavenska granica*, 91–97.

smeri Ljubljane, Kočevja in naprej v Bosno po severni strani, po južni pa proti jadranski obali. Italijani so sicer pričakovali hud odpor, vendar do njega ni prišlo. Istočasno so se v Prekmurje premaknile tudi madžarske okupacijske enote. Jugoslovanska obramba je najprej delovala iz obmejnih položajev, nato pa so se pretežno slabo organizirano in le delno mobilizirano, umikale v notranjost države. Pri umiku so jugoslovanske enote zažgale precej vojaških skladišč in namenoma poškodovale infrastrukturo, da ta ne bi koristila okupatorjem, med njimi denimo železniški viadukt pri Borovnici. Obrambna linija utrd in bunkerjev, imenovana zahodna fronta, kasneje med ljudmi poimenovana kot Rupnikova linija, je ostala neizkoriščena. Na Gorenjskem, pri Gozd-Martuljku, se je z italijanskimi enotami spopadla le ena skupina prostovoljcev. Ostali prostovoljci, ki so se zbrali kljub nasprotovanju jugoslovanske kraljeve vojske, ki ni želela sodelovati s komunisti, so se zbrali v Novem mestu. Šteli so približno 3000 članov, med katerimi so bili nekateri tudi komunisti, velik del pa so predstavljali primorski emigranti, ki so v vojni videli priložnost za spremembo zahodne meje. Z Dolenjske so se deloma napotili proti Zagrebu, deloma pa proti jadranski obali. Večina se jih je tudi hitro vrnila, saj je bila že 10. aprila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška pod vodstvom kolaboracionističnega ustaškega gibanja.²²

Slika 1: Zemljevid okupacijskih meja v Sloveniji.

Splošne značilnosti okupacijskih meja v Sloveniji

Med drugo svetovno vojno so štirje okupacijski režimi – nemški, italijanski, madžarski in režim ustaške Hrvaške – Slovence razdelili med štiri različne državne entitete in jih v etničnem smislu obsodili na smrt. Zaradi genocidnih metod, ki so se jih okupatorji posluževali, razčetrjenja, pa tudi notranje politične razklanosti, označuje druga svetovna vojna eno izmed največjih prelomnic v zgodovini slovenskega naroda, ki je sicer preživel, a je bil ključno zaznamovan vse do danes.

Nemški in madžarski okupator sta zasedeno ozemlje smatrala za svoje nacionalno ozemlje. Nemci so načrtovali, da bo slovensko ozemlje postalo južna meja nemškega rajha; podobno, kot so bile slovenske dežele v zgodovini mejna marka frankovske države in avstrijskega dela Habsburške monarhije.²³ Nemške težnje po slovenskem ozemlju so bile razpoznavne že med obema vojnama, ko so se pojavljale zahteve po spremembi meja v korist Avstrije in nato Nemčije. Slovenci naj bi po pisanju raznih avstrijskih in nemških publicistov živeli na »nemških kulturnih tleh« in Nemcem zapirali pot do Jadrana. Ker navzočnosti nemškega prebivalstva niso mogli prikazovati na celotnem interesnem območju, so večino Slovencev razglašali za Vindišarje, tj. ljudi, ki govorijo slovansko narečje in ki naj bi bili duhovno nagnjeni k nemštvu. Posebna civilna uprava, vpeljana 14. aprila 1941, naj bi bila začasna. Nemška okupacijska cona je bila razdeljena na upravne enote, ki so vse imele sedeže v Celovcu in Gradcu, v upravnem aparatu pa so bili izključno Nemci. Po prvotnih načrtih bi ozemlje priključili k Rajhu 1. oktobra 1941. Do tedaj naj bi upravo zasedenih pokrajin prilagodili sosednjima pokrajinama Štajerski in Koroški (kar je bilo storjeno) in »dokončno« rešili slovensko vprašanje. To je pomenilo uničiti Slovence kot narod (etnocid). Formalnopravno so priključitev nato odlagali – zaradi personalnih ovir in nato razvoja NOB-ja pa do nje ni prišlo, vendar pa so v praksi delovali, kot da je ozemlje del Rajha. Nacistični družbeni red je bil vpeljan takoj, veljati so začeli rasni in drugi zakoni, kasneje pa je bila uvedena tudi obvezna mobilizacija. Zasedenim pokrajinam je določil tak status, kot so ga takrat imele Alzacija, Lorena in Luksemburg. Čim prej naj bi jih formalnopravno priključili k Nemčiji. Madžari so zasedbo Prekmurja, potem ko so jim ga po zavzetju izročili Nemci (z izjemo nekaj nemških vasi na Goričkem), imeli za povrnitev ene od krivic iz Trianonske pogodbe po prvi svetovni vojni. Italijanom je Hitler dodelil osrednji, a gospodarsko manj razviti del slovenskega ozemlja. Italijani svoje okupacijske cone, ki so jo poimenovali Ljubljanska provinca (Provincia di Lubiana) in jo priključili v Italijo, v nasprotju z Nemci in Madžari niso šteli za svoje nacionalno ozemlje. Nacionalne meje so po njihovem prepričanju še iz časov »risorgimenta« (prizadevanj za združitev Italije v 19. stoletju) segale do Julijskih Alp, kar so dosegli z Rapalsko pogodbo po prvi svetovni vojni. V njihovem primeru je torej šlo za širitev imperija po rimskem vzoru, pa tudi za povsem pragmatične vidike, to

23 Prisojili so si Koroško, Gorenjsko, Štajersko, Mežiško dolino, Obsotelje, Posavje in štiri nemške vasi v Prekmurju.

je, da je bila Nemčija čim dlje od rapalskih mej. Italijansko v nacionalnem smislu (da bi torej tu prebivali Italijani) naj bi okupirano ozemlje postalo do konca vojne ali kmalu po njej.²⁴

Neodvisna država Hrvaška je dobila najmanjšo okupacijsko cono, čeprav so ustaši pred vojno meje Velike Hrvaške risali v triglavskem pogorju in računali, da jim bo pripadel večji del slovenskega ozemlja.

Med vsemi ključnimi motivi za drugo svetovno vojno je zagotovo najbolj zane-marjen in v mednarodni literaturi najbolj pogosto pozabljen motiv revizije državnih meja, nastalih po prvi svetovni vojni. Ta je potekala na škodo manjših narodov, tudi slovenskega, ki je bil razdeljen v štiri različne državne entitete, po njegovem ozemlju pa so bile začrtane nove državne meje med silami osi. Meje, ki to niso bile le na papirju, temveč so se z njega prenesle na teren in zagrizle v vsakodnevnik slovenskega prebivalstva, so bile postavljene izključno po logiki delitve ozemlja in načrtovanega hitrega in nasilnega izginotja slovenskega naroda. Vse meje so bile nove, le meja z Neodvisno državo Hrvaško (NDH) je potekala večinoma po nekdanji etnični razdelitvi ozemlja oz. (deloma) starih upravnih mejah. Ostale meje niso imele zgodovinskih predispozicij in so bile določene arbitrarno. Sicer pa je meja z NDH tudi edina meja, ki se je ohranila vse do danes.

Nacistična Nemčija je svoj del zasedenega slovenskega ozemlja razdelila na dve začasni upravni enoti: Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Sedeža enot sta bila po nekaj mesecih s prvotnih lokacij v Mariboru in Bledu prenesena v Gradec in Celovec. Vodila sta jih šefa civilne uprave. Obe upravni enoti so v pričakovanju hitre vključitve v Rajh navznoter reorganizirali po nemškem principu okrajev in okrožij ter uvedli nemške službe in upoštevali nemško rasno zakonodajo. Nemška meja z NDH in Italijo je postala južna meja nemškega rajha in naj bi veljala za njegov varovalni pas. Italija je po napadu okupacijskih sil na Jugoslavijo dobila še ozemlja za rapalsko mejo: večino Dolenjske in Ljubljano z okolico do reke Save. Na novo pridobljenih območjih je ustanovila t. i. Ljubljansko pokrajino, ki so jo priključili h Kraljevini Italiji. Ohranila je rapalsko mejo, ker je Primorska štela za del italijanskega nacionalnega ozemlja, Ljubljansko pokrajino pa je šele hotela italijanizirati. Po kapitulaciji Italije leta 1943 je celotno ozemlje sicer formalno ostalo del Mussolinijeve fašistične republike, a je dejansko prešlo pod nacistično upravo. Ljubljanska pokrajina je postala del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Madžarom so Prekmurje predali Nemci. S prevzemom oblasti so uveljavili vojaško upravo, ki je bila razdeljena na dva dela in podrejena neposredno Poveljstvu vojaško-upravne skupine južne armade, sprva s sedežem v Subotici in nato v Novem Sadu. Že avgusta 1941 so vojaško upravo zamenjali s civilno ter tako začeli proces vključevanja zasedenega ozemlja v madžarsko državo.

24 *Prav tam*, 20–22; za nadaljnje branje glej denimo: Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*.

Prekmurje so razdelili med dva okraja: Železna županija in Zala, tako kot je bilo to v času Avstro-Ogrske. Neodvisna država Hrvaška, ki je nastala neposredno po začetku druge svetovne vojne, je dobila pet slovenskih naselij: Bregansko selo,²⁵ Nova vas pri Bregani,²⁶ Jesenice na Dolenjskem, Obrežje in Čedem. Vasi obsegajo ozemlje približno 20 kvadratnih kilometrov, na katerem je takrat živelo okoli 800 prebivalcev.²⁷

Razsežnosti etnocidnega in genocidnega ravnanja okupatorjev so vidne v prisilnih migracijskih gibanjih in prehodih meje – 58.522 Slovencev v nemških in italijanskih, 688 v madžarskih, okrog 400 v hrvaških koncentracijskih taboriščih, blizu 20.000 v konfinaciji in na prisilnem delu, 80.000 v zaporih. Deportirali so tudi 571 prekmurskih Judov, večina jih je bila umorjena v taborišču Auschwitz. Nemci so nameravali izgnati od 220.000 do 260.000 Slovencev, uspelo jim jih je 63.000. Okrog 17.000 jih je prek nemško-italijanske meje uspelo zbežati v nemško okupacijsko cono. V italijansko okupacijsko cono je zbežal ali po legalni poti prek meje prišel tudi del od 10.000 ljudi, ki so jih iz nemške okupacijske cone izgnali v NDH. Iz italijanske okupacijske cone so na izpraznjena slovenska ozemlja ob hrvaški meji preselili 17.000 kočevskih Nemcev (zaradi česar je proučitev te meje še posebej potrebna, je pa težava z ustnimi viri, saj Slovencev med vojno tam ni bilo, Nemci pa so po vojni zbežali).²⁸

Z zasedbo slovenskega etničnega ozemlja je bilo leta 1941 na Slovenskem pet različnih mejnih območij in meja. Te so bile: meja med Nemčijo in Madžarsko, meja med Madžarsko in NDH, meja med Nemčijo in NDH, meja med Italijo in Nemčijo ter meja med Italijo in NDH. Kljub formalni vključitvi t. i. Ljubljanske pokrajine v Italijo je še vedno ostala tudi t. i. rapalska meja, ki je ločevala primorske Slovence od preostalih. Le meja s Hrvaško, ki je slonela na starejših razmejitvah, se je ohranila do danes. Vseh meja je bilo, kot je v okviru raziskave izračunal GIAM, 640 kilometrov in so potekale od zamočvirjenih porečij Mure in Drave do vrha Triglava; od Sotle in Kolpe do Peči nad Ratečami; od predmestij Ljubljane prek Polhograjskega hribovja in doline Sore do Idrije in naprej.

Vsi okupatorji so si svoj del teritorija ogradili z mejami, ki so ločevale posamezne okupacijske cone. Oblikovanje vseh teh meja so pospremili vojno nasilje, deportacije prebivalstva, prebegi iz ene okupacijske cone v drugo, hkrati pa so zaradi življenjskih potreb in partizanskega odpora (ki razkosanja ni priznaval in se je boril proti njemu) nastajali tudi utečeni ilegalni prehodi. Vse to je neizogibno povzročilo številne travme ter pretrgalo tradicionalne vzorce migracij, kmetovanja in trgovine.²⁹

25 Danes Slovenska vas.

26 Danes Nova vas pri Mokricah.

27 Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 10–11.

28 *Prav tam*, 11–12. Več o okupacijski politiki in posledicah okupacije v: Repe, *S puško in knjigo*, 27, 32, 39, 51–53.

29 Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 12.

Posamične meje³⁰

Meje na Slovenskem v času druge svetovne vojne so bile po naravi različne, prav tako so bili različni načini njihovega določanja na terenu. Skupno pa imajo sosledje določanja: najprej je do generalne določitve poteka meja prišlo na politični ravni, nato (včasih tudi sočasno) je sledila vojaška zasedba in provizorično markiranje meje, kjer je na terenu prihajalo do prerivanja med različnimi okupatorji, čeprav so bili zavezniki. Sledilo je natančno določanje meje prek razmejitvenih komisij, kjer so obstajale. Na koncu pa so vojaki še očistili in fizično zavarovali meje, kjer so bili najbolj dosledni Nemci.

Na najvišji politični ravni sicer ni prihajalo do posebnih dogovorjan ali konferenc. Meje je okvirno določil Hitler že 27. marca 1941, dokončno pa s »*Smernicami za razdelitev Jugoslavije*« 3. in 12. aprila 1941 v enem od svojih glavnih stanov v Mönichkirchnu pri Dunaju.³¹ Vojaškim zasedbam in markiranju teritorija so sledili diplomati na terenu. Glavni nemški pogajalec je bil diplomat nižjega ranga Kurt von Kamphoevener, ki ga je zunanji minister Ribbentrop imenoval za svojega pooblaščenca.³²

Meja med Nemčijo in NDH – južna meja rajha

Meja med Nemčijo in NDH je bila dolga približno 100 kilometrov, večina mejne linije je potekala po reki Sotli. Nova meja se je v glavnem skladala z narodnostno in staro

30 Opis meja je povzet po osrednji razstavi *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, ki jo je decembra 2018 pripravila raziskovalna skupina in je bila prvič na ogled na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in po regionalnih razstavah z naslovi: *Rogaška Slatina kot obmejno mesto nemškega rajha, Idrija in Žiri kot obmejno območje, 1941–1945, Vinceremo, videt ćemo* (Bela Krajina in Dolenjska) ter *Okupirana Ljubljana: mesto ob meji*. Gradiva z razstav, ki gostujejo po Sloveniji, so dostopna tudi preko spleta na: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020) in na <https://www.okupacijskemeje.si> (dostop: februar 2020)

31 Podrobno o tem: Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 49–78. Glej tudi: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, 142 in Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 72.

32 Kurt von Kamphoevener (17. julij 1887, Carigrad–11. februar 1983, Garmisch-Partenkirchen) je bil nemški diplomat, ki je kot vodja nemške delegacije za reševanje mejnih vprašanj v letih 1941–1943 urejal mejna vprašanja z Italijo, Madžarsko, Slovaško, Neodvisno državo Hrvaško, deloval pa tudi drugod po Balkanu. V tem času je imel pisarno na Bledu, v Ljubljani in Rogaški Slatini, formalno je bil podrejen pristojnim nemškim diplomatskim predstavništvom v resnici pa neposredno ministru za zunanje zadeve von Ribbentropu. Bil je sin nemškega oficirja in turškega maršala Louisa von Kamphövenerja. Pravo je študiral v Heidelbergu, Oxfordu in Göttingenu. Od leta 1911 je bil uslužbenec ministrstva za zunanje zadeve. Služboval je v Madridu (1911–1913), Sydneyju (1913–14), Sofiji (1916–18), Londonu (1920–23), Liverpoolu (1923–26) in Madridu (1926–31). Leta 1930 je vstopil v socialdemokratsko stranko, leta 1940 pa (verjetno pod pritiskom) v NSDAP. Leta 1939 je vodil komisijo za preselitev volksdeutscherjev s poljskih ozemelj, ki jih je dobila Sovjetska zveza. Po okupaciji in razkosanju Slovenije je bil od sredine oktobra do sredine novembra 1941 predstavnik Nemčije pri Visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino v Ljubljani in je na podoben način urejal preselitev kočevskih Nemcev (PA AA, Italien. Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach. Tätigkeit der Umsiedlungskommission. Pol. XII/8 vom 1941 bis 1942. R 105128). Med vojno je bil tudi oficir za zvezo pri vojaški obveščevalni službi (Abwehr) v Rusiji, Atenah, Vrnjački banji in v Zagrebu. Ameriški zaslizevalec, podpolkovnik (lieutenant colonel) O. J. Hale ga je v zapisniku iz avgusta 1945 označil za »visoko kultiviranega in kritičnega do nacistov« (<https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf>). V letih 1945–1946 je bil v ameriškem vojnem ujetništvu, a je že leta 1946 v Hamburgu začel poučevati tuje jezike. Leta 1950 je spet vstopil v diplomacijo in bil do upokojitve leta 1952 nemški generalni konzul v Carigradu. Osnovna biografija povzeta po: Keipert (ur.), *Biographisches Handbuch*, s. v. Kamphoevener, Kurt von.

Slika 2: Mejni prehod med Nemčijo in Neodvisno državo Hrvaško pri Harinih Zlakah (Podčetrtek).

upravno mejo preteklih državno-političnih tvorb na tem območju, Sotla je namreč bila že stoletja narodna meja med Slovenci in Hrvati. Ta spodnještajerska meja na Sotli je poleg nemške meje z Italijo postala najjužnejša, zaščitna meja napovedanega tisočletnega Tretjega rajha. Zato je nemška uprava obmejni pas etnično očistila: deportirala Slovence in naselila kočevske Nemce ter zgradila in vojaško zavarovala svojo južno državno mejo. Začetna utrjevalna dela so se zaključila do pozne jeseni 1941. Nemci so mejo zavarovali z bodečo žico, minskimi polji in vmesnimi graničarskimi stražarnicami, marca 1943 pa so bili izdani tudi sklepi o nujni izgradnji stražnih stolpov. Žico, ki je bila visoka do dveh metrov, so namestili na lesene stebre, ki so bili ob rečni strugi zabiti enakomerno na vsakih nekaj metrov. Širina linije minskega polja ob žici je znašala približno od dva do štiri metre.

Dovoljeni prehod prek meje je postal zelo otežkočen in neprijeten, mogoč je bil le z mejno prepustnico. Prebivalci, zlasti tisti, ki so živeli blizu meje, so v pomanjkanju začeli čez mejo tihotapiti blago ter tako ilegalno prestopati mejo. S hrvaške strani se je prek reke spravljala tobak ter meso, v zameno pa so slovenski sosedje dajali sol, moko, sladkor ali kavo in celo galico. Čez mejo so si izmenjevali tudi kruh, maslo, mleko in jajca ter pomembno pošto.³³

33 Children of the Border, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/> (dostop: februar 2020). Posnel dr. Božidar Flajšman. Scenarij in montaža dr. Božidar Flajšman in dr. Bojan Balkovec.

Oktober leta 1944 so Nemci vzdolž celotne meje začeli obsežna obrambno-utrdilna dela. Gradili so strelske jarke, mitralješka gnezda ter bunkerje, ostanki teh so še danes jasno vidni v prostoru. Za opravljanje težavnega fizičnega dela so mobilizirali okoliško prebivalstvo, tudi v pasu več kot 20 kilometrov stran od meje. Mine, ki so ostale ob Sotli po vojni, so povzročale številne smrtne žrtve še desetletje po koncu vojne.³⁴

Meja med Nemčijo in Italijo

Meja med Nemčijo in Italijo je imela dva kraka. Jugovzhodno od Ljubljanske pokrajine je tekla od vzhodnih ljubljanskih predmestij, severno od Stične, Šentruperta in Krmelja, mimo Bučke, ki je bila na nemški strani, proti Zameškemu, kjer je dosegla reko Krko. Po Krki je šla mimo Kostanjevice, ki je bila na italijanski strani, proti Bušči vasi. Pred Buščo vasjo je meja prestopila Krko in v bližini Gadove peči dosegla točko, kjer je bila tromeja med Nemčijo, Ljubljansko pokrajino in NDH. Velik mejni kamen, ki je v Avstro-Ogrski označeval mejo med obema deloma monarhije, so spremenili v tromejnik.³⁵ Od tam je šel en del naprej na Štajersko kot nemško-NDH-jevska meja do naslednje tromeje NDH-Nemčija-Madžarska. V tem delu se je razmejitev v glavnem ujemala z nekdanjo mejo med avstrijskim in ogrskim delom monarhije oz. med avstrijskima kronskima deželama Kranjsko in Štajersko na eni in madžarsko avtonomno Troedino Kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo na drugi strani. Drugi del meje, ki se je usmeril proti Gorjancem, je postal italijansko-NDH-jevska meja in je prek Kolpe do Osilnice, Čabra, po Čabranki do Osilnice in nato od tam zahodno od Delnic do Bakarškega zaliva.

Meja z Italijo v tem kraku je bila strateška (pa tudi gospodarska) meja. Kot naravna meja se je ponujala reka Sava, vendar so Nemci želeli nadzorovati prostor prek Save tudi zaradi obrambe gospodarsko pomembnega prostora. Strateško odločitev o meji dokazuje dejstvo, da je meja potekala po gričevnatem in hribovitem terenu, ki je Nemcem omogočal pregled tudi nad obmejnimi italijanskim ozemljem.

Drugi krak je šel severno in zahodno od Ljubljane prek Polhograjskih dolomitov do nekdanje rapalske meje med Žirmi in Idrijo, ki se ji je priključil pri Spodnjem Vrsniku. Rapalska meja se je sicer začela na Peči nad Ratečami (danes tromeja med Avstrijo, Slovenijo in Italijo, takrat meja med Nemčijo in Italijo) in je nato potekala po vrhovih Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, Črni Vrh nad Cerknim, Bevki, Hotedršica, Planina, Javornik, Biška gora, Griž, Snežnik, Kastav ter nato vzhodno od Matulj proti

34 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 161.

35 Na osnovi prenesenih podatkov z zgodovinskih zemljevidov v GPS-sistem, ki ga je opravil GIAM (dr. Rok Ciglič), ga je raziskovalna skupina našla in bo v perspektivi postal spominsko obeležje. Tromejnik, https://facebook.com/story.php?story_fbid=1967256896847073&id=1964101180495978 (dostop: februar 2020). Posnel priredil in za objavo pripravil dr. Božidar Flajšman. Enako velja za vse navedene video posnetke.

morju. Z okupacijo se je njena vloga spremenila. Od Peči do naselja Spodnji Vrsnik je nekdanja meja med Italijo in Jugoslavijo postala meja med Italijo in nemškim rajhom, pri Spodnjem Vrsniku pa se ji je priključila nova meja iz ljubljanske smeri. Tisti del rapalske meje, ki sedaj ni več razmejeval Italije in Jugoslavije (od Spodnjega Vrsnika prek Hotedrščice do ozemlja vzhodno od Snežnika), je postal »notranja« meja Italije, ki pa so jo še vedno nadzorovali. Slovenci v Ljubljanski pokrajini so bili namreč kljub vključitvi v Italijo v posebnem položaju. Na rapalski meji je Italija obdržala policijsko, carinsko in davčno mejo. Ljubljanska pokrajina je mejila na sedaj povečano Reško pokrajino, Trziško in Goriško pokrajino. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki pa ga ni mogel dobiti kdorkoli. V vseh italijanskih priključenih pokrajinah z območja nekdanje Jugoslavije so še naprej veljali davčni in carinski predpisi iz prejšnje države.³⁶ Zato so bili za prehod iz Ljubljanske pokrajine v notranjost Italije potrebni potni dokumenti. Mejni kamen pri Spodnjem Vrsniku, ki nosi št. 40, je zato postal nekakšen »tromejnik« med Nemčijo, Italijo in Ljubljansko pokrajino.

Na tistem delu stare rapalske meje, ki je postala meja med Nemčijo in Italijo, so spremenili napise na mejnih kamnih, Nemci pa so mejo z nekdanje jugoslovanske strani dodatno zavarovali. Novo mejo so utrdili in zastražili. Po mejni liniji so postavili bodočo žico, pas v okolici meje pa so minirali. Za potrebe nadzora nad mejo je okupator izsekal dobršen del gozda, porušil nekatera gospodarska ter bivalna poslopja ter na pomembnejših mestih zgradil stražne stolpe, ki so bili visoki okrog 30 metrov in strateško postavljeni tako, da so pokrivali prostor med enim in drugim stražnim stolpom. Za dodaten nadzor meje sta okupatorja, tako nemški kot italijanski, poskrbela z enotami, ki so bile nastanjene ob meji ter jo z obhodi redno preverjale. Meja je tako postala težko prehodna, mejni prehodi so bili redki, prehod bodisi zaradi dela na njivah in travnikih na drugi strani bodisi zaradi nujnih opravkov zelo oteženi, mnogokrat odvisni od dobre volje stražarjev in obmejnih služb. Zato so bili ilegalni prehodi meje kljub velikemu tveganju in smrtih na minskih poljih pogosti.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 in z nemškim prevzemom nadzora med njenim okupiranim območjem meja ni bila več potrebna, saj so tako Ljubljanska pokrajina kot sosednje italijanske pokrajine postale del t. i. Operacijske cone za Jadransko primorje s sedežem v Trstu. Nemška vojska je deloma izkopala mine, postavljene ob prometnicah ter travnikih, in na nekaterih delih odpeljala tudi žico ter vse skupaj uporabila drugje. Nekatero dele meje so sicer še varovali zaradi preprečevanja partizanskih prehodov in akcij. Temeljito čiščenje obmejnega ozemlja pa je sledilo šele po koncu druge svetovne vojne. Formalno je meja sicer še ostala, saj je na severu Italije nastala fašistična republika (t. i. Salojska republika), ki jo je vodil Mussolini, vanjo pa je še naprej (a brez italijanske navzočnosti) spadala tudi Ljubljanska pokrajina.

36 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 251.

Posebnost meje med Nemčijo in Italijo je bila meja v visokogorju. Tu ni šlo toliko za vprašanje varovanja kot simbolnega označevanja prostora. Njena osnova je bila medvojna rapalska meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo. Meja je geografsko potekala po razvodju med jadranskim in črnomořskim povodjem. Določevalci meje so se uprli na že obstoječe mejnike rapalske meje, na katere so na nemško stran mejnikov vklesali črko »D«, ki je nadomestila dotedanji »J« za Jugoslavijo. Na italijanski strani mejnikov je ostala črka »I«.

Tako kot je rapalska meja potekala prek Triglava, je prek njega potekala tudi okupacijska meja. Triglav, ki so ga Nemci »izgubili« po prvi svetovni vojni, so si ponovno prisvojili – tudi simbolno, saj so ga kmalu umestili med podobe na državnih poštnih znamkah. Mejniki na vrhu Triglava so avgusta 1944 pod motom »*Na tem vrhu nikdar več meja!*« odstranili partizani. Takrat so na vrhu tudi izobesili slovensko zastavo.

Zaradi težje prehodnosti visokogorskega reliefa, neposeljenosti in redkih poti je bila meja intenzivno zastražena predvsem na prelazih in sedlih, prek katerih so vodile poti in ceste (prelaz Vršič). Planinske kočice na nemški strani meje, ki so bile med obema vojnama v upravljanju Slovenskega planinskega društva, so prešle pod okrilje Nemškega planinskega društva. Nekatere kočice so bile poleti 1941 še oskrbovane, kasneje pa po večini opuščene, številne tudi uničene, saj bi lahko služile kot zatočišče partizanom in beguncem. V Aljažev dom v Vratih, takrat sicer preimenovan v »Kugy-Haus«, je bila jeseni 1941 nastanjena nemška »Zoll-Polizei«. Danes najdemo le redke ostanke visokogorskega dela meje. Iz posrednih pričevanj je mogoče ugotoviti, da so po vojni obmejne kamne kot simbol tuje okupacije sistematično odstranjevali, precej jih je uničilo tudi ostro podnebje. So pa ponekod še ohranjeni, prav tako tudi ostanki bodeče žice in celo lesenih kolov, na katere je bila privezana.³⁷

Operacijska cona Jadransko Primorje (Operationszone »Adriatisches Küstenland«)

Po italijanski kapitulaciji se je odprlo vprašanje, kaj bo z nemško-italijansko mejo. V nemškem političnem in vojaškem vrhu so že spomladi 1943 ugotovili, da bo v Italiji prišlo do velikih političnih in vojaških sprememb ter jo najverjetneje čaka vojaški zlom. Zato so začeli tako z vojaškimi kot političnimi pripravami. Osnovna orientacija je bila, da bo nemška vojska zasedla Italijo in italijanska okupacijska ozemlja, kako bi politično in mejno to uredili, pa je ostalo odprto oz. odvisno od razvoja dogodkov.

Ko je 25. julija 1943 v Italiji padel fašizem, je nemško poveljstvo začelo pripravljene ukrepe izvajati. Pri političnem in mejnem delu problema pa sta se soočili dve težnji. Prva je bila aneksionistična in sta jo najbolj zagovarjala gaulajterja Koroške in Tirolske. Po načrtu koroškega gaulajterja dr. Friedricha Rainerja naj bi Kanalsko dolino znova priključili h Koroški, preostalo območje pa razdelili na tri dele: Istro s Trstom, Goriško

37 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 162–164; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 20–24.

in Kranjsko (sprva le z Dolenjsko in Notranjsko, v perspektivi pa naj bi ji priključili še Gorenjsko). Center naj bi bil Celovec, na teh ozemljih bi uvedli »nemško gospostvo« s civilno upravo, pomirili narodnostne razmere (v resnici so Nemci igrali na karto italijansko-slovenskih nasprotij), organizirali samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirali vse gospodarske in človeške sile za končno nemško zmago. Tako naj bi tudi dosegli star nemški cilj, to je priključitev ozemlja med Koroško in Trstom k Nemčiji in ponemčenje prebivalstva na tem ozemlju.

Druga usmeritev je bila politično-diplomatska, ki je prevladala, ker je pri njej vztrajal Hitler, čeprav se je načeloma z Rainerjevimi načrti strinjal.

Po kapitulaciji Italije 8. septembra je nemška vojska začela razoroževati italijansko, Hitler pa je 10. septembra 1943 tisti del Italije, ki so ga zasedli Nemci, razdelil na dva dela: Operacijsko cono na Apeninih, južno od njih in na obmorskih ter alpskih področjih; in na ostalo zasedeno ozemlje. Tega je razdelil na dve coni: Operacijsko cono za »Jadransko primorje«, sestavljeno iz pokrajin Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner, Ljubljana, in Operacijsko cono »Predalpske dežele«, sestavljeno iz pokrajin Bolzano, Trident in Belluno. Za vodjo je imenoval gaulajterja sosednjih pokrajin dr. Friedricha Rainerja s Koroške in Franza Hoferja s Tirolske. Za odredbo je vedel le najožji nacistični vrh, ker niso želeli ustvarjati vtisa, da kršijo suverenost fašistične vlade. Pod nemškim pokroviteljstvom je namreč 9. septembra, dan po italijanski kapitulaciji v Münchnu, nastala nova italijanska fašistična vlada. 12. septembra so nemški padalci iz konfnacije na Gran Sassu v Abruzzih osvobodili Mussolinija. Ta je 23. septembra vlado reorganiziral, se vrnil v severno Italijo in ustanovil Italijansko socialno republiko (t. i. Salojska republika, po »glavnem mestu« ob Gardskem jezeru).

Celotna Italija se je tako razdelila na štiri dele: južni, ki so ga obvladovali zavezniki, ozemlje pod neposredno nemško vojaško upravo med fronto in Apenini, Mussolinijevo Socialno republiko Italijo severno od Apeninov ter na obe omenjeni coni, ki sta bili vse do konca vojne, to je okrog 600 dni v zapletenem pravno-političnem položaju. Kar zadeva Operacijsko cono za Jadransko primorje, ta ni zadeval samo odnosov med Nemčijo in Salojsko republiko, pač pa tudi med Nemčijo in NDH ter Nemčijo in kolaboracionističnimi oblastmi. Mussolini in Ante Pavelić sta si, seveda, v operativni coni želela izboriti čim večje pristojnosti, svoje načrte pa so v Ljubljanski pokrajini imeli tudi kolaboracionistični politiki. Tako je nastalo nekakšno dvovladje, ponekod celo trovladje, v katerem so imeli glavno besedo Nemci. Rainer je za šefa pokrajinske uprave 20. septembra 1943 imenoval Leona Rupnika, Mussolini pa teden dni za tem visokega komisarja Emilija Graziolija, ki je tudi prišel v Ljubljano (mesto visokega komisarja sicer zasedal že od maja 1941 do junija 1943).³⁸ Pri slovenskih politikih je njegova vrnitev izzvala velik strah in vznemirjenje, izjavljali so, da ne bodo več sodelovali, če se Grazioli vrne in tako so ga Nemci poslali nazaj. Zaradi šibkega položaja so Rupnikove kolaboracionistične

38 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 403.

oblasti namreč nujno potrebovali, čeprav so italijansko oblast nad Ljubljansko pokrajino priznavali. Kljub protestom salojskega zunanjega ministrstva je pri zavrnitvi tudi ostalo. Medtem ko je Rainer v spremenjenem položaju videl možnost, da se prek operacijske cone nemška oblast končno razširi do Jadrana, so kolaboracionistični politiki v Ljubljani znova upali na nekakšno »avtonomno« Slovenijo pod nemškim protektoratom. Do tega naj bi pripeljala združitev Gorenjske in Ljubljanske pokrajine v nekakšen »gau Slowenien«, po vojni pa bi temu pridružili tudi nekatera druga slovenska ozemlja.

Kolizija obeh konceptov, aneksionističnega in diplomatskega, je imela vpliv tudi na vprašanje meja. Oba vrhovna komisarja sta želela mejo operacijskih con v odnosu do Salojske republike narediti za prave meje. V prvi fazi naj bi zlasti vzpostavili granične in carinske službe, ki bi mejo zavarovale in po njej stalno patroljirale. Sledila bi gospodarska zapora, upravna prilagoditev Nemčiji in uvedba nemškega denarja. Kljub temu, da sta bila vrhovna komisarja neposredno podrejena Hitlerju in sta zato imela veliko moč, s tem nista uspela, saj se je upiralo nemško zunanje ministrstvo, ki je ocenjevalo, da bi Mussolinijeva fašistična vlada, ki je bila že sicer nezadovoljna z vzpostavitvijo operacijskih con, to imelo za nov korak k nemški aneksiji. Ob tem, da so tudi vojaško oslabljeni Nemci zaradi slovenskega (jugoslovanskega) in italijanskega odporniškega gibanja že ob vzpostavitvi operacijskih con komajda obvladovali glavne komunikacije in večja mesta, bolj ko se je bližal konec vojne pa je njihova vojaška moč slabela (ne pa tudi nasilje, ki se je z večanjem ogroženosti stopnjevalo). V primeru nemške zmage, ki pa je bila po kapitulaciji Italije in tudi sicer velikih zmagah zahodnih zaveznikov na svetovnih bojiščih zgolj še utopija, pa bi se aneksionistična politika seveda uresničila. Tako pa je meja v tem prostoru ob koncu vojne postala predmet jugoslovansko-zavezniških in jugoslovansko-italijanskih konfliktov.³⁹

Meja med Italijo in NDH

Vijugasta meja med Italijo in NDH je od Kvarnerja navzdol zavila proti notranjosti pri ožini na koncu Bakarskega zaliva tako, da je Bakar pripadel Italiji, Kraljevica pa NDH.⁴⁰ Šla je po hribih in dolinah zahodno od Delnic (Italija je dobila del Gorskega kotarja – Delnice, mestece pa je ostalo Hrvaško), a se ni povzpela do rapalske meje pod Snežnikom, pač pa je bila v korist Italije do Osilnice potegnjena južneje. Tako je Italiji pripadel velik »rog« do rapalske meje, znotraj katerega je bil tudi Čabar z okolico. Od Osilnice je šla po Kolpi do Božakovega in nato po grebenu Gorjancev/Žumberka do Trdinovega vrha, od tam pa po nekdanji meji med Dravsko banovino in Hrvaško proti

39 Celotno poglavje povzeto po: Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem*, 397–403; Stuhlpfarrer, *Die Operationszonen Alpenvorland« und »Adriatisches Küstenland » 1943-1945«*.

40 Deutsche Heereskarte. Nordwestbalkan. Blatt Nr. 38/1. (Rijeka) Fiume. Hrani GIAM ZRC SAZU. Glej tudi zemljevid, priložen sporazumu med NDH in Italijo: *Ugovor o odredživanju granica*, 49–51.

Slika 3: Sektorski mejnik št. 12 rapalske meje med Kraljevino Italijo in Kraljevino Jugoslavijo na Prehodavcih v Julijskih Alpah, ki je ostal mejnik tudi v času druge svetovne vojne, ko je razmejeval Italijo in Nemčijo. Sektorski mejniki so bili visoki en meter in široki 40 cm. Črka »D« je označevala Nemčijo. Letnica 1920 označuje leto podpisa rapalske pogodbe.

Gadovi peči. Sedem slovenskih vasi pod Gorjanci je pripadlo NDH, ki jih je vključila v svoj upravni sistem, izvajala nasilno hrvatizacijo in izseljevala ljudi. Izsledila je tudi duhovnike, tako da je bila duhovna oskrba le občasna, prihajala pa je iz frančiškanskega samostana v Samoborju. Da bi preprečili prehajanje meje slovenskim in hrvaškim partizanskim brigadam v Beli krajini, so Italijani nameravali mejo na Gorjancih/Žumberku utrditi s pasom žične ograje in bunkerji. Ob Kolpi navzgor naj ne bi bilo žične ograje, ampak samo utrjeni mostovi in drugi objekti. Zaradi kapitulacije jim je spomladi 1943 uspelo zgraditi le šest bunkerjev pri Metliki. Meja je močno zarezala v vsakdanje življenje ljudi, zelo so bili prizadeti predvsem kmetje, ki so imeli zemljo na obeh straneh meje. Prebivalci Žumberka s pravoslavnimi koreninami v pričevanjih, ki smo jih zbrali, izražajo mnenje, da je meja tudi koristna, ker je ustašem preprečevala, da bi prihajali na italijansko okupirano območje. Rešilo jih je že to, da so pri razmejitvi zaradi upoštevanja prejšnjih jugoslovanskih in avstro-ogrskih notranjih meja prišli pod Italijo in ne pod

NDH. Med vojno so se poleg drugih težav spoprijemali tudi z begunštvom iz NDH, še posebej židovskega prebivalstva.⁴¹ Del prebivalstva pa s tem, da so prišli pod Italijo, ni bil zadovoljen. Maja 1941 so bili tudi posamezni poskusi, da bi se del sreza Črnomelj (Bele krajine) priključil NDH (Občina Radatoviči)⁴² in tudi poskus, da se celotna Bela krajina priključi nacistični Nemčiji.⁴³

Slika 4: Italijanska vojska je hišo pri mostu čez Kolpo pri Metliki spremenila v bunker, november 1942.

Zaradi partizanskega gibanja so se leta 1942 Italijani, podobno kot prej Nemci, odločili, da bodo utrdili mejo z NDH. Najprej so načrtovali utrditev meje na Gorjancih, nato pa so se odločili za utrditev v podnožju Gorjancev, kar je pomenilo, da bi Gorjance obkrožili. Na Dolenjskem so z utrjevanjem začeli na vzhodu in se postopoma pomikali proti zahodu, z žico in bunkerji pa so obdali tudi Novo mesto, Šentjernej in Metliko (podobno so po kapitulaciji Italije počeli tudi Nemci: z žico so, npr. v celoti obdali Idrijo in Logatec, deloma pa še nekatere manjše kraje). To partizanskega gibanja ni ustavilo, Italijani so bili že decembra 1942 prisiljeni zapustiti manjše, predvsem obmejne postojanke.

41 Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/> (dostop: februar 2020).

42 SI AS 1790, škatla 5, mapa 2. Kotarska oblast u Jastrebarskom, Broj: 623, Pov.-1941. Jastrebarsko, dne 26 travnja 1941. Predmet: Radatoviči općine pripojenje kotaru Jastrebarskom.

43 SI AS 1790, škatla 5, mapa 4, Žandarmerijska stanica Dol. Suhor, Br. 79, 12. 5. 1941, Prijava sreskemu načelstvu Črnomelj.

Od takrat naprej so se zadrževali le še v večjih krajih: Črnomlju, Vinici, Starem trgu ob Kolpi, Metliki. Slednjo so v celoti obdali z bodečo žico in bunkerji.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Bela krajina postala svobodno ozemlje, kjer se je nastanil Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte in vrsta drugih institucij. Do konca vojne je Belo krajino doletelo le še nekaj posameznih sovražnikovih vdorov Nemcev in ustašev.⁴⁴

Meja med Nemčijo in Madžarsko

Prekmurje so najprej zasedli Nemci in ga nato 16. aprila 1941 na svečanosti v Murski Soboti predali Madžarom. Pod madžarsko okupacijo se je znašlo okoli 90.000 prebivalcev, med njimi je bilo okoli 15.000 Madžarov. Pridobljeno ozemlje so Madžari šteli za del izgubljenih južnih pokrajin (Délvidék). Občutki prebivalstva so bili mešani, madžarska manjšina in del promadžarsko usmerjenega prebivalstva sta bila za Madžarsko, del prebivalstva pa je bil navdušen nad Nemčijo. Pod Nemčijo so prišli kraji z večinsko nemškim prebivalstvom: Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rottenberg, kot del razdeljene Serdice. Podobno kot potok Ledava je razmejitveno vlogo imel tudi levi pritok Mure – potok Kučnica, ki je kot eden od mejnih vodotokov vse od srednjega veka dalje veljal za naravno razmejitveno črto med Nemškim cesarstvom in Ogrsko. Le da v času okupacije ni razmejeval Kraljevine Jugoslavije in Avstrije, pač pa Nemčijo in Madžarsko. Tromeja je postala dvomeja.⁴⁵

Meja med Madžarsko in NDH

Pogodba o meji med Madžarsko in NDH ni bila podpisana. Primarni vzrok so bila nesoglasja zaradi Banata in Međimurja, na kar pa sta obe državi lahko samo delno vplivali, saj je o poglavitnih zadevah odločala Nemčija, ki je bila sicer načeloma bolj naklonjena Madžarski, ki je bila samostojna država in pomembna zaveznica, medtem ko so NDH ustvarili Nemci kot protektorat. Obenem je, kar zadeva NDH, še bolj kot Madžarsko morala upoštevati Italijo. Obe državi sta v Berlinu tudi intenzivno lobirali za svoje interese, Madžari s precej več uspeha, ker so Nemci upoštevali njihove zahteve po Međimurju kot neke vrste nadomestek za Banat, ki so ga ohranili sami. Međimurje je Madžarska tudi dobila in s tem del slovenskega ozemlja, ki si ga je sicer lastila NDH (Štrigova, Razkrižje). Hrvati so sicer po okupaciji tam razglasili svojo oblast, a je zaradi nemške zasedbe niso mogli učinkovito uresničiti.⁴⁶

44 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 166–167; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 25–26.

45 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 167–168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 27.

46 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28.

Tromeje

Kraljevina Jugoslavija je imel dve tromeji: eno v Prekmurju med Avstrijo (po anšlusu leta 1938 z Nemčijo) in Madžarsko. Druga je bila na Peči nad Ratečami, z Italijo in Avstrijo (Nemčijo). Prva je v tem delu postala le nemško-madžarska meja, ki se je v nadaljevanju zaradi priključitve nemških vasi na Goričkem in priključitve Prekmurja k Madžarski vzpostavila na novo in premaknila proti zahodu. Zaradi nastanka ustaške NDH je sedaj nastala tromeja med Nemčijo, Madžarsko in NDH v današnji hrvaški občini Svibovac Podravski v bližini Središča ob Dravi. Druga tromeja je do kapitulacije Italije leta 1943 ostala dvomeja med Italijo in Nemčijo. Kot dvomeja je v tem delu do konca vojne obstajala še naprej, in sicer kot meja med Nemčijo in italijansko fašistično republiko na severu Italije. V nadaljnjem poteku je, kot navedeno, nekdanja nemško-italijanska meja izgubila pomen, saj so Nemci okupirali tudi italijansko ozemlje in ga vključili v Operacijsko cono za Jadransko Primorje. Tromeja, ki je po okupaciji nastala na Spodnjem Vrniku v bližini Žirov, je bila specifična in v enem delu »notranja«: ločevala je Italijo, Nemčijo in Ljubljansko pokrajino, ki je bila formalno del italijanskega kraljestva, a je obenem še vedno imela rapalsko mejo kot nekakšno notranjo italijansko mejo. Tudi ta »tromeja« je z italijansko okupacijo izgubila pomen.

Tromeja pri vasi Brvi pod Gadovo Pečjo je bila stara administrativna meja v času Habsburške monarhije, saj je delila avstrijsko in ogrsko polovico cesarstva. V času med letoma 1941 in 1943 pa je bila to meja med Tretjim rajhom, Italijo ter neodvisno državo Hrvaško (NDH). Tromeja je posegla globoko na ozemlje nekdanje Kranjske. Nekdanji avstro-ogrski mejni kamen je dobil novo funkcijo. Mejni kamen je raziskovalna skupina na podlagi natančnih izračunov našla, ga izkopala in primer-no označila.

Tromejna točka južno od Središča ob Dravi je bila s časoma pozabljena. Tudi to je raziskovalna skupina ponovno odkrila na podlagi izračunov, ki smo jih dobili s primerjavo zemljevidov iz druge svetovne vojne z novimi in katerih odstopanja so mogoča le za 25 metrov. Tromeje v današnji občini Svibovec Podravski (v tem delu je madžarsko okupacijsko ozemlje seglo prek reke Drave) danes ni več, ker je bila postavljena v porečje, kjer so pogoste poplave, reka pa tudi spreminja strugo. Se je pa ohranilo nekaj sledi obrambnih jarkov.

Po drugi svetovni vojni se je vzpostavilo prejšnje stanje dveh tromej (Peč nad Ratečami in tromeja v občini Kuzma na Goričkem, blizu naselja Trdkova), po letu 1991 pa je Jugoslavijo nasledila samostojna Slovenija. Ker se je osamosvojila tudi Hrvaška, je nastala še tretja tromeja med Slovenijo, Madžarsko in Hrvaško, ki se »skriva« v zamočvirjenem in težko dostopnem območju sotočja Velike Krke in Mure.⁴⁷

47 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 168; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 28–30.

Ljubljana kot obmejno mesto

Razdelitev osrednjega dela slovenskega ozemlja med Italijo in Nemčijo je imela za posledico tudi, da je Ljubljana postala obmejno oz. razdeljeno mesto, saj so od njenega središča odrezali nekatera predmestja. Širše pa je bila med Italijo in Nemčijo razdeljena tudi tedanja občina (ki je bila precej večja, kot je danes). Med Italijo in Nemčijo so bili na robovih Ljubljane trije državni mejni prehodi. Prvi je bil na Ježici na mostu čez reko Savo. Nemci so sicer mejo na Savi, ki naj bi bila naravna meja med Nemčijo in Italijo, prestavili na desni breg Save. Tako so svoje državno ozemlje na obeh delih Ljubljane neposredno povezali. Ob Savi so zgradili cesto, to je današnja Obvozna cesta, ki pa je še danes bolj znana kot »Nemška« cesta. Železnica je v začetku okupacije še vedno potekala prek italijanskega ozemlja. Med drugim so tako prek »italijanske« Ljubljane Nemci prevažali prve transporte izgnancev z Gorenjske na Hrvaško in v Srbijo, ki so jim prebivalci Ljubljane, ko se je vlak ustavil, pomagali s hrano in obleko. Potem so vzporedno z Obvožno cesto po svojem ozemlju zgradili tudi nov krak železnice, ki je šel od Šiške do Črnuč. Proga od Črnuč najprej nekaj časa sledi progi v Kamnik, tik pred današnjo Štajersko cesto pa se odcepi v desno in pelje ob severni strani industrijske cone ob Brnčičevi. Tiri se končajo na koncu omenjene industrijske cone. Od razcepa do konca današnje industrijske cone je proga dolga nekaj več kot en kilometer in poteka v smeri jugovzhoda. Od današnje industrijske cone je proga tekla nato nekaj več kot 7 kilometrov proti vzhodu. Tu danes ostankov proge ne vidimo več, saj se proga v glavnem pokriva s cesto Črnuče–Dolsko. Ostankov ne vidimo tudi na lidar posnetkih. Trasa današnje ceste zapusti progo južno od Podgore pri Dolskem. Tu pa ostanke proge lahko vidimo v naravi in tudi na Google maps ali lidar posnetkih. Proga je šla še kratek čas naravnost, nato pa rahlo zavila desno proti reki in po mostu prečkala Savo in se na postaji v Lazah spojila s progo Ljubljana–Litija.⁴⁸ Na trasi od Šiške do Črnuč so še vidni nasipi, po katerih je potekala, nekaj betonskih ostankov pa najdemo tudi v nadaljevanju, zlasti pred mostom čez Savo, ki je danes cestni most.

Druga dva mejna prehoda sta bila v Šiški, eden na Celovski cesti približno na ravni gostilne Žibert, pred današnjo Prušnikovo ulico, ki je bila sicer v tistih časih stara Celovška cesta in je šla skozi naselje.⁴⁹ Drugi mejni prehod je bil v bližini, na današnji Cesti Andreja Bitenca. Dva mejna prehoda na kratki razdalji sta bila verjetno zaradi tega, ker je bila Celovška mestna cesta, po njej je vozil tramvaj, ki je tudi prečkal mejo.⁵⁰ Vožnjo tramvaja prek meje so Nemci oktobra 1941 prepovedali in je peljal samo do zadnje postaje pred mejo, mejni prehod pa je ostal. Prehod na Cesti Andreja Bitenca je bil verjetno

48 Več na Facebook prispevku: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/posts/2313451612227598> (dostop: februar 2020).

49 Nova Celovška cesta je bila zgrajena leta 1977 in tedaj je stara postala Prušnikova.

50 Na ohranjenih slikah so še vedno vidne tramvajske tračnice pred mejnim prehodom.

Slika 5: Italijansko-nemški mejni prehod na sedanji Podgorski cesti v Ljubljani, tik nad križiščem s Cesto Andreja Bitenca, po kateri je potekala okupacijska meja. Gre za pogled proti Ljubljani, v ozadju se vidijo njive in travniki, ki so danes večinoma pozidani s stanovanjskimi bloki. Nedaleč stran, v bližini križišča Ceste Andreja Bitenca s Celovško cesto, je bil še en mejni prehod.

zato, ker je bila to tedaj mnogo širša cesta, pravzaprav glavna prometna žila, ki je mimo Ljubljane šla z Gorenjske v Trst in po kateri so furmani prevažali les. S postavitvijo meje med vojno in s kasnejšimi urbanističnimi spremembami je cesta izgubila pomen.⁵¹

Slovenija – koncentracijsko taborišče

Okupacijske meje so bile le del razvejanih okupatorskih sistemov, ki so omejevali gibanje in strogo nadzorovali vsakdanje življenje prebivalstva. Če bi tedaj obstajali satelitski posnetki, bi Slovenijo pokazali kot veliko koncentracijsko taborišče, ki je bilo na zunaj, torej na petih okupacijskih mejah, obdano z bodečimi žicami, bunkerji, minskimi polji in stražnimi stolpi. Znotraj tega zastraženega kroga pa so bili na podoben način, lahko rečemo celo »sektorsko«, še dodatno ožičeni številni kraji, v katerih so za prehode vanje in iz njih

51 Repe, *Diplomatsko razkosanje Slovenije*, 169–170; Repe et al. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja*, 30–31.

uporabljali enak princip, kot je veljal na državnih mejnih prehodih. Simbol ožičenih mest je seveda Ljubljana, ki je kot taka tudi najbolj poznana med javnostjo, po prepoznavnosti pa ji sledi Novo mesto. A za fašistično Italijo je bilo ožičenje krajev *modus operandi*. V okviru raziskav na projektu smo potrdili tudi ožičenje Metlike, Semiča, Višnje Gore, Ribnice, Kočevja, Trebnjega in Grosuplja. Vsi ti kraji so bili obdani z žico v celoti, pot v in iz teh krajev pa je bila uradno mogoča le prek varovanih prehodov. Šentjernej je bil utrjen z dvojnimi ožičenjem, poleg tega pa je bila južno od naselja še italijanska zapora meje s Hrvaško. Delno je bil ožičen Črnomelj in še nekaj drugih vasi v Beli krajini, kjer so po nekaj hiš znotraj vasi povezali, utrdili, spremenili v vojaške postojanke in jih obdali z bunkerji in žico. Če so ožičili le del kraja, je bilo to največkrat zaradi dodatnega utrjevanja vojaških ali obrambnih postojank. Med tako zavarovanimi kraji dosedanje raziskave potrjujejo vasi Zilje, Griblje in Podzemelj. Na vrhu Trške Gore pa je bila žica nameščena okrog cerkve. Na drugi strani italijanske okupacijske cone je bil ožičen tudi Logatec. Kraje so ožičevali z bodečo žico, temu pa dodajali vojaške postojanke, stražne stolpe, bunkerje, minska polja ali na žicah obešene mine. Takšne tehnike so povzročile omejitve gibanja in stikov med posamezniki, družinami in skupnostmi. Prebivalci so ves čas živeli v strahu, mnogi so tako kot državne meje prestopali žico skrivoma zavoljo osnovnega preživetja. V tistih krajih, kjer so imele kontrolo domače kolaboracionistične enote, je bilo življenje še težje, saj so se prebivalci dobro poznali med sabo.

Podoba ožičenih krajev se je v primerjavi s predvojno popolnoma spremenila. Semič denimo so Italijani ožičili julija 1942 med veliko italijansko ofenzivo. Poleg žice je bilo okoli kraja nameščenih 11 obrambnih bunkerjev, ki so jih obkrožali strelski jarki. V mesto in iz njega so vodili vsega trije prehodi, zavarovani s španskimi jezdecami. Cerkveni zvonik je postal opazovalnica oziroma najvišji obrambni stolp v kraju. Na njem sta bila nameščena težki mitraljez in minomet. V Semiču je bilo po partizanskem poročilu 180 italijanskih vojakov in med 140–180 pripadnikov Prostovoljne protikomunistične milice (Milizia volontaria anticomunista – MVAC oz. bele garde).⁵²

Po italijanski kapitulaciji so Nemci žice okoli krajev obdržali ali pa nadaljevali z ožičenjem. Edina izjema so bila ozemlja, kjer so nastala osvobojena ozemlja pod nadzorom partizanov, ki jih Nemci niso uspeli ponovno zavzeti. Jim je pa uspelo po kratkotrajni partizanski osvoboditvi jeseni 1943 ponovno zavzeti Idrijo, ki je bila v času med obema vojnima obmejno mesto med Italijo in Jugoslavijo, med letoma 1941 in 1943 pa med Italijo in Nemčijo. Po zavzetju so jo postopoma obdali z žico in utrdili, s čimer se je ponovno poudarila pomembnost Idrije v vsakršni državni tvorbi. V Idriji so zaradi tedanje obmejne lege in rudnika že Italijani postavili vojašnico, vzhodno in severno od nje pa utrdbe t. i. Alpskega zida, ki je predstavljal italijansko utrdbeno linijo na njeni strani rapalske meje.

52 Povzeto po razstavi: *Vinceremo, videt čemo. Okupacijske meje v Beli krajini 1941–1945*.

Osnovni namen ožičenja krajev je bila potreba po blokadi krajev največkrat zaradi pritiska partizanskih napadov, pa tudi zato, da bi preprečili stike med prebivalstvom in partizani, pretok ljudi, informacij in blaga. Ljudje pa so vsakodnevno prehajali žico okoli krajev, kot prek mej zaradi preživetja, stikov s sorodniki, pa tudi zaradi verske tolažbe. Tudi partizanske enote so se bolj ali manj uspešno gibale prek meja in v ali iz posameznih ožičenih krajev. Je pa partizansko gibanje postopoma prek vseh okupacijskih meja vzpostavilo uspešno in razvejano kurirsko mrežo, ki je segala do vseh robov nacionalnega ozemlja.

V povojnih desetletjih je bil v mnogih krajih kolektivni spomin na žico zabrisan, vendar je pustil svoje sledi tako v naravi kot v podzavesti posameznih skupnosti in družin.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (SI AS)

SI AS 1790: Okrajno glavarstvo Črnomelj

Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana (GIAM ZRC SAZU)

Zemljepisni muzej, Deutsche Heereskarte. Karte des Nordwestbalkan 1: 50.000, Blat Nr. 38/1 Fiume. Berlin: Oberkommando des Heeres, Generalstab des Heeres, 1943.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PA AA)

PA AA: BArch R 49/2953: Die Umsiedlung der Deutschen aus der Provinz Laibach.

Spletni viri

Children of the Border: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/854834978194414/> (dostop: februar 2020)

Facebook: Projekt okupacijske meje, prispevek o Nemški cesti: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/posts/2313451612227598> (dostop: februar 2020).

Facebook: Projekt okupacijske meje: <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/> (dostop: februar 2020)

Institut für Zeitgeschichte München–Berlin: <https://www.ifz-muenchen.de/archiv/zs/zs-2066.pdf> (dostop: februar 2020)

Jožef Klepec, *Žide so okradli na Kolpi*, <https://www.facebook.com/OkupacijskeMeje/videos/2075158066056955/> (dostop: februar 2020)

Okupacijske meje: <https://www.okupacijskemeje.si> (dostop: februar 2020)

Tromejnik, https://facebook.com/story.php?story_fbid=1967256896847073&id=1964101180495978 (dostop: februar 2020).

Youtube predvajalni sezname videov Zgodovina.si: https://www.youtube.com/playlist?list=PLRtNtrQJTHOwr9R_8Rgj1KXtfo1T7nB0o (dostop: februar 2020).

Literatura

- Ajlec, Kornelija, Matija Zorn in Peter Mikša. *Zapadna jugoslavenska granica u današnjoj Sloveniji od kraja Prvoga do kraja Drugoga svjetskog rata*. Historijski zbornik, LXXII(2019), br. 1, 91–97.
- Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.
- Cornelius, Deborah S. *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron*. New York: Fordham University Press, 2011.
- Čulinović, Ferdo. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.
- Čulinović, Ferdo. *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1958.
- Deletant, Dennis. *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. London: Palgrave Macmillan, 2006.
- Ferenc, Tone. *Anekcionistična in raznarodovalna politika okupatorjev v Sloveniji*. Zagreb: JAZU, 1972.
- Ferenc, Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*. Ljubljana, Beograd: Partizanska knjiga, 1979.
- Ferenc, Tone. *Nacistična in raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Knjižnica NOV in POS, 1968.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in anekcionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2, Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2009.
- Ferenc, Tone. *Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941 – 1945*. Ljubljana: RSS, 1963.
- Ferenc, Tone. *Systeme d'occupation des Nazis en Slovenie*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1963.
- Keipert, Maria (ur.) *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000.
- Kitchen, Martin. *British Policy towards the Soviet Union during the Second World War*. London: Palgrave Macmillan, 1986.
- Miller, Marshall Lee. *Bulgaria during the Second World War*. Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Repe, Božo, Matija Zorn, Kornelija Ajlec in Peter Mikša. *Mejni kamni, bodeča žica, stražni stolpi in minska polja. Življenje ob okupacijskih mejah v Sloveniji, 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- Repe, Božo. *Diplomatsko razkosanje Slovenije med drugo svetovno vojno in določanje meja na terenu. Zgodovinski časopis, 73/2019 (159), št. 1–2, 158–192*.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Stuhlpfarrer, Karl. *Die Operationszonen »Alpenvorland« und »adriatisches Küstenland« 1943–1945*. Dunaj: Hollinek, 1969.
- Terzić, Velimir. *Slom kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knj. I, Ljubljana: Partizanska knjiga, Beograd: Narodna knjiga, 1982.
- Vojna enciklopedija Jugoslavije*, knjiga IV, 1. izd., Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1961.

Viri in avtorstvo slikovnega gradiva

Slika 1, Arhiv projekta Okupacijske meje, GIAM ZRC SAZU

Slika 2, MNZS

Slika 3, Arhiv projekta Okupacijske meje, Avtor fotografije Matija Zorn.

Slika 4, Arhiv Božidarja Flajšmana.

Slika 5, Arhiv Milene Zalokar, fotografijo je skrivoma posnel Tine Bitenc.

Summary*Božo Repe, Kornelija Ajlec***Occupation borders 1941-1945 through diplomatic archives, people's lives, and remains in the field**

The three-year basic research project on the Occupational Borders began on May 1, 2017, and will end on April 30, 2020. It is intended to examine the impact of the borders, as well as their precise geographical delineation, with which four occupiers quartered Slovenia, planning to wipe out its population. Unless they were deported, the Slovenes had to adjust to the new reality of life along heavily entrenched and often deadly borders. These were mostly placed where they had never existed in history and consequently deeply cut into the everyday life of the local population, in their daily relations with relatives and neighbors, while complicating the daily delivery of food and other supplies, religious comfort, and other mundane tasks that are taken for granted during the time of peace. The project is designed as a classic historical project with work in archives and libraries. Within the research topic, however, the novelty of the so-called public history, which largely follows the bottom-up historical view. As a result, researchers focus more on interviews with individuals, the last living generation who personally experienced World War II when they were children. By the time the paper was prepared, 184 interviews were recorded, ranging in length from half an hour to three hours. They are complemented by extensive research on material remains in the field, from boundary stones, trenches, to the remains of guard towers, bunkers, and wire fences, which are recorded and entered into GPS systems and maps. At the same time, project members ensure the regular dissemination of project results through online social networks, exhibitions, documentaries, lectures, scientific and popular articles, and by appearing in local and national media, following the principle of exploring history for the widest possible range of the public. 80 years ago, occupation borders touched almost every inhabitant of Slovenia. Even those who lived far from national borders could quickly find themselves in the barbed wire ring, as the occupiers surrounded numerous Slovenian towns with barbed wire, the same way they did with national borders, and thus transformed those towns into a kind of concentration camps. Tragic stories of secret passages, many of which ended tragically, were shared by many witnesses. The stories have marked them and have stayed with them and their families through the decades until today.